

*Т. В. Івачевська,
аспірант, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президенті України*

ДЕРЖАНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті зроблено аналіз державної політики в сфері інтелектуальної власності в Україні. Визначено основні негаразди у її функціонуванні та запропоновано основні напрями її удосконалення та подальшого розвитку.

The article made an analysis of public policy in the field of intellectual property in Ukraine. The main difficulties in its operation are defined and the main directions of its improvement and further development are proposed.

Ключові слова: державна політика, державна політика в сфері інтелектуальної власності, інтелектуальна власність, інноваційний процес.

Key words: public policy, public policy in the field of intellectual property, intellectual property, innovation process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап у розвитку світової спільноти характеризується тим, що у всіх економічно розвинених країнах досягнуто значного рівня освіти, науки, культури і інтелектуальної власності. Там, де усвідомлюють значення і роль цих чинників, визначають їх основними векторами державної політики, відбувається залучення цих країн до країн з високорозвинутою економікою. За умов глобалізації та намагань інтегруватися у світовий економічний, інформаційний та інші простори універсальним критерієм державної політики України як держави, що стала на шлях своєї самостійності й утвердження національної ідентичності, має стати орієнтація на науку, знання та інтелектуальну власність.

Таким чином, безперечно, бачимо надзвичайно високу роль державної політики в сфері інтелектуальної власності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різні аспекти державної діяльності щодо інтелектуальної власності розглядали такі автори: В. Базилевич, І. Давимука, А. Жарінова, О. Жовтанецька, М. Карпенко, С. Пермінова, В. Потехіна, О. Орлюк та інші. Про державну політику в сфері інтелектуальної власності багато пише голова Державної служби інтелектуальної власності М. Паладій, але він описує в переважній більшості лише діяльність підпорядкованого йому органу. Аспекти розгляду державної політики в сфері інтелектуальної власності як головної складової розвитку держави з точки зору державного управління висвітлені ще не повною мірою.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз державної політики в сфері інтелектуальної власності в Україні, визначення негараздів у її функціонуванні та пошук основних напрямів її удосконалення та подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сукупність сформованих та законодавчо закріплених цілей, завдань, функцій, інтересів, якими керуються органи державної влади при здійсненні державного управління інтелектуальною власністю, та їх практична діяльність з реалізації та досягнення запланованого називається державною політикою в сфері інтелектуальної власності. Тобто це державна діяльність (від грецького *politike* — державні або громадські справи), діяльність державних органів, установ, організацій, що стосується інтелектуальної власності.

Державна політика виконує роль засобу, за допомогою якого в державно упорядкованому суспільстві у формі розробленої державної діяльності мають співвідноситися об'єктивно зумовлені суспільними потребами та національними інтересами цілі забезпечення сталого розвитку суспільства і його наявні матеріальні та духовні можливості, суб'єктивні бажання і цілі владарюючих соціальних сил з реальними історичними умовами, визначатися основні напрями і завдання державної діяльності щодо забезпечення досягнення зазначених цілей. Державна політика фіксує за допомогою юридичних актів на певний час державну волю щодо реалізації державної влади як в окремих сферах життєдіяльності суспільства, так і у суспільстві в цілому [14, с.15].

До повноважень Верховної Ради України належить визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики.

На одному із засідань Ради національної безпеки та охорони Президент України зауважив, що сфера інтелектуальної власності є могутнім ресурсом розвитку та стабілізації внутрішнього економічного ринку. Але її роль у розвитку вітчизняної економіки явно недооцінюється [3, с. 22].

Метою державної політики щодо інтелектуальної власності є досягнення максимально можливого розвитку сфери інтелектуальної власності шляхом всебічного

захисту та охорони її власників та стимулювання творчої діяльності. Погоджуємося з думкою О. Орлюк, яка стверджує, що завданням державної політики у сфері захисту інтелектуальної власності є впровадження комплексного підходу до правового регулювання та відпрацювання узгоджених правових механізмів захисту прав інтелектуальної власності [11, с. 29].

Слід підкреслити, що протягом останнього десятиріччя в Україні відбувся досить інтенсивний процес становлення державної політики щодо правової охорони інтелектуальної власності, ядром якої є Державна служба інтелектуальної власності. Нині вона сформована і здатна виконувати основні функції. Її діяльність регулюється 37 законами і понад 100 підзаконними актами, які поширюють свою дію на об'єкти інтелектуальної власності й на сферу захисту від недобросовісної конкуренції. Найявністю комплексної галузі законодавства, що регулює відносини у сфері інтелектуальної власності, свідчить про розуміння значення цієї сфери людської діяльності для держави. Відповідно логічним вигадає і твердження про те, що розробка і вдосконалення правових механізмів охорони та захисту прав інтелектуальної власності повинні розумітися як один з пріоритетів державної політики.

Відповідно до Указу Президента України № 1085/2010 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" на базі ліквідованого Державного департаменту інтелектуальної власності створено Державну службу інтелектуальної власності як центральний орган виконавчої влади. Таке підвищення статусу сприймається як визнання державою пріоритетної ролі інтелектуальної власності у формуванні інноваційної економіки і як новий етап державної політики у цій сфері.

Важливим етапом державної політики в сфері інтелектуальної власності є реалізація затвердженої колегією Держслужби Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 р. У Концепції окреслені шляхи і засоби виконання завдань, що виникають перед державною системою правової охорони інтелектуальної власності на зазначені роки. Прийнято також Програма розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2010—2014 р., спрямована на практичне здійснення положень Концепції. У Концепції збережені базові напрями розвитку державної політики, пов'язані з гармонізацією національного законодавства з міжнародними нормами, посиленням захисту прав інтелектуальної власності, удосконаленням експертизи заявок на всі об'єкти права інтелектуальної власності, поширенням знань, підготовкою фахівців та інші напрямки [6].

На думку М. Паладія, існуюча в Україні державна політика у сфері інтелектуальної власності в цілому відповідає міжнародним стандартам [8]. Вважаємо за потрібне постійно враховувати новачі міжнародного правового регулювання у сфері інтелектуальної власності й сучасні пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики держави, зокрема вимог щодо створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, активізацію взаємовигідної співпраці з Російською Федерацією та іншими державами-членами СНД.

До середини 90-х років Україна мала значний винахідницький потенціал. Майже 40% усіх винаходів ЄСРП були українського походження. За останні 5 років кількість поданих заявок на винаходи за національною процедурою від вітчизняних заявників зменшилась на 31% [2, с. 15]. Безумовним досягненням можна вважати скорочення строків розгляду заявок завдяки запровадженню організаційно-технічних заходів. У 2000 р. заявка на винахід розглядалась у середньому 33 місяці, а у 2009 цей показник зменшився до 15 місяців. Така сама тенденція й щодо торговельних марок.

Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти постійно ініціює проведення парламентських та комітетських слухань з питань, що стосуються інтелек-

туальної власності. Це дає можливість консолідувати зусилля законодавців, урядових, наукових, бізнесових кіл, творчих спілок, суспільства на оптимальному комплексному вирішенні методологічних, стратегічних і тактичних проблем інтелектуальної власності, її визначальної ролі у формуванні інноваційної економіки України. Такі парламентські слухання на тему: "Захист прав інтелектуальної власності України: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування" відбулись 21 березня 2007 р. Під час обговорення на них наголошувалось на серйозних недоліках у функціонуванні державної системи захисту і інтелектуальної власності та схвалено рекомендації по їх усуненню [13].

Законодавство України в сфері захисту прав інтелектуальної власності в цілому відповідає міжнародним нормам і стандартам, запровадженим в країнах-членах СОТ, а більшість його норм гармонізована з положеннями відповідних Директив Ради ЄС. Але згідно із Рекомендаціями Парламентських слухань необхідно активізувати роботу щодо подальшого удосконалення та приведення у відповідність правових норм та термінів, що застосовуються у Цивільному, Господарському кодексах України та спеціальних законах в сфері інтелектуальної власності. Потребують також удосконалення правові норми, пов'язані із введенням об'єктів права інтелектуальної власності до цивільного обороту, оцінки вартості прав інтелектуальної власності тощо.

На сьогодні Україна приєдналась до основних міжнародних договорів у сфері авторського права і суміжних прав, які є частиною національного законодавства. Законодавство України приведення у відповідність до вимог Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (угоди ТРІПС), що стало однією з підстав приєднання України до СОТ [5]. Україна є членом Бернської конвенції з охорони літературних і художніх творів, членом Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) та учасником 15 із 26 універсальних міжнародних конвенцій та договорів у цій сфері. Влітку 2010 р. була підписана "Програма співробітництва між кабінетом Міністрів України і ВОІВ на 2010—2012 р."

У державній політиці у сфері інтелектуальної власності багато уваги приділяється проблемі забезпечення ефективного адміністративного та судового захисту прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Захист прав в Україні здійснюють такі органи державної виконавчої влади, як Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба інтелектуальної власності, Міністерство внутрішніх справ України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Служба безпеки України, Державна податкова служба України, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, а також суди.

Запроваджені в Україні механізми захисту прав дають можливість юридичним і фізичним особам ефективно захистити свої права. Як свідчить аналіз судової практики розгляду спорів, що пов'язані з об'єктами права інтелектуальної власності, на цей час юридичні і фізичні особи більш активно захищають свої права в судах всіх рівнів, ніж декілька років назад, і кількість таких справ постійно зростає. Саме це дає підстави вивчати питання щодо можливості утворення в Україні Патентного суду (Суду з питань інтелектуальної власності) [7].

Сьогодні актуальним стає питання запровадження альтернативних (позасудових) методів розв'язання спорів в сфері інтелектуальної власності, зокрема використання медіації (посередництва).

З 2003 р. здійснюється виконання урядової Комплексної програми профілактики злочинності відповідно до "Програми скоординованих дій правоохоронних та контролюючих органів по боротьбі з незаконним виробництвом, розповсюдженням і реалізацією аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків та інших об'єктів інтелектуальної власності".

Вже декілька років активно працюють у регіонах України державні інспектори з питань інтелектуальної власності, які є співробітниками Держслужби. В рамках виконання згаданої Програми державними інспекторами здійснюються спільно з представниками правоохоронних та контролюючих органів перевірки щодо дотримання законодавства в сфері інтелектуальної власності, зокрема в сфері авторського права і суміжних прав.

За даними щорічного глобального дослідження піратства в галузі програмного забезпечення, оприлюдненого Асоціацією виробників програмного забезпечення, Україна залишається серед країн з найвищим рівнем комп'ютерного піратства у світі, поряд з такими державами, як Зімбabwe, Венесуела, Іран та інші. Рівень використання програмного забезпечення в Україні у 2008 році зріс і становив 84%, що є одним із найвищих у Європі, а втрати національної економіки від комп'ютерного піратства склали 534 млн дол. на рік [2, с. 32]. Продовжується робота, пов'язана з легалізацією використання комп'ютерних програм і баз даних в органах виконавчої влади в рамках затвердженої Урядом у 2002 р. "Концепції легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням". За результатами інвентаризації у 2010 році, в органах виконавчої влади використовується 42,03% неліцензійних примірників комп'ютерних програм, що на 11,17% менше порівняно з відповідними показниками 2009 року [12].

На сьогодні важливим завданням державної політики у сфері інтелектуальної власності є виконання норм Закону України "Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу в Україні". Це стосується забезпечення прав інтелектуальної власності УЄФА, зокрема при проведенні експертизи заявок. З цією метою відповідно до норм ч. 3 ст. 6 згаданого закону створена спеціалізована група експертів [9, с. 203].

Уже два роки Держслужба бере активну участь у переговорному процесі щодо укладання базового договору між Україною та Європейським Союзом, виконання якого вимагає посилення захисту прав інтелектуальної власності. Відбулось вже одинадцять раундів переговорів щодо створення зони вільної торгівлі, під час яких розроблено проект Угоди про створення Зони вільної торгівлі, що містить розділ IX "Інтелектуальна власність", що визначає ключові принципи правової охорони інтелектуальної власності відповідно до європейських норм і стандартів. Крім того, відбулось уже понад тридцять засідань Української частини Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, де також розглядалися проблеми, пов'язані з інтелектуальною власністю. Важливим завданням державної політики є виконання дворічного плану співробітництва між Європейським патентним відомством (ЄПВ) і Держслужбою. Таке співробітництво від надання технічної допомоги з боку ЄПВ вже перейшло у сферу взаємовигідних партнерських відносин [8].

У межах міжнародного співробітництва значно активізувалась діяльність Українсько-американської групи співробітництва з питань забезпечення виконання законодавства у сфері інтелектуальної власності. Відбулось уже 12 засідань цієї групи. Представники США відзначили значне поліпшення ситуації щодо захисту прав інтелектуальної власності в нашій державі. Американська сторона активно підтримує прагнення України бути повністю виключеною зі списку "Special 301" [12].

Постійно проводяться семінари та конференції за міжнародною участю, що стосуються актуальних проблем інтелектуальної власності.

Як зазначає В. Потехіна, суттєвою проблемою серед завдань державної політики у сфері інтелектуальної власності є відсутність національної системи інформації з питань інтелектуальної власності, неналежний рівень фахової підготовки суддів, працівників органів МВС, СБУ, митної та податкової служб та інших спеці-

лістів, діяльність яких пов'язана з відносинами інтелектуальної власності [10, с. 106].

В Україні наразі 16 вищими начальними закладами здійснюється підготовка фахівців зі спеціальності "Інтелектуальна власність".

Держслужбою інтелектуальної власності постійно здійснюється комплектування Фонду патентної документації громадського користування (ФГК), який забезпечує доступ громадськості до національної патентної документації та патентної документації зарубіжних країн. Нині цей фонд є найбільш повним і сучасним фондом патентної документації в Україні й фактично виконує функції загальнодоступної патентної бібліотеки. Планується розробити та реалізувати комплекс заходів, пов'язаних зі створенням загальнодоступної цифрової патентної бібліотеки.

На часі вирішення питання щодо відновлення діяльності регіональних центрів науково-технічної та економічної інформації з метою надання фізичним та юридичним особам інформаційних та консультативних послуг з питань інтелектуальної власності.

На початку нового тисячоліття у світовій економіці частка галузей промисловості, заснованих на авторському праві, складала 7,3% (2,2 трлн дол.), при цьому економічне зростання цих галузей становить у середньому 5% на рік, що більше, ніж середнє зростання економіки всієї планети. Виникли нові галузі національних економік, змінилась їх структура і провідною рушійною силою стала інтелектуальна власність. Склалась комплексна галузь суспільного виробництва — економіка інтелектуальної власності. Об'єкти інтелектуальної власності у розвинених країнах цінуються вище, ніж природні багатства.

Інтелектуальна власність визначається результатами науково-технічної і винахідницької діяльності — кількістю патентів на винаходи та їхньою вартістю, результатами їх використання — часткою в обсязі продажів нової продукції або часткою наукоємної продукції, а також валовим прибутком від реалізації нової продукції. Інтелектуальний потенціал України є досить потужним (за даними ЮНЕСКО, за інтелектом нації Україна займає 23-є місце, тоді як Фінляндія — 1-е, США — 13-е, Росія — 27-е), незважаючи на те, що останніми роками її науково-технічний потенціал скоротився у 2,5—3 рази.

На сьогодні Україна має піонерні напрацювання та прикладні розробки у сфері лазерної, криогенної, аерокосмічної техніки, суднобудування, засобів зв'язку та телекомунікацій, програмних продуктів. Але, на жаль, в Україні, на відміну від розвинутих країн, у яких 85—90% приросту валового внутрішнього продукту забезпечується за рахунок виробництва та експорту наукоємної продукції, на цей час не створено національну інноваційну систему, здатну ефективно використовувати інтелектуальний капітал нашого суспільства [4]. Значна кількість об'єктів права інтелектуальної власності в Україні не включена в цивільний оборот і не представлена навіть на національному ринку, а це величезний резерв і для економіки держави в цілому, і для прибутку окремих підприємств.

Інноваційний процес — багатоступеневий комплекс робіт, у якому задіяні як автори ідей, винахідники, новатори, так і виробники, менеджери, що займаються виготовленням і просуванням продукції на внутрішній і зовнішній ринки, тому важливо розробити і запровадити механізми ефективного перетворення інтелектуальних ресурсів нації, інтелектуального капіталу українського суспільства у виробництво матеріальних і духовних благ. Необхідно на державному рівні чітко визначити, які саме українські винаходи, новітні технології забезпечать високий рівень конкурентоздатності на внутрішньому та зовнішньому ринках, і докласти максимум зусиль для розвитку саме цих напрямків.

А отже, щоб забезпечити комерційну реалізацію результатів інтелектуальної діяльності, необхідно ство-

ривати структури, які стали б безпосередніми учасниками цього процесу і надавали йому дієву підтримку. Досвід багатьох країн, зокрема Фінляндії, Кореї, Німеччини, Франції, свідчить про те, що такі організаційні структури можуть бути як регіональними, так і загальнодержавними. Деякі з них можуть користуватися фінансовою підтримкою держави, а інші — повністю діяти на за рахунок залучення інвестиційних коштів.

Починаючи з 1991 р., в Україні у жодному бюджетному році не була виконана визначена статтею 34 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" норма щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% валового внутрішнього продукту України. Типова щорічна сума видатків на науку складала 0,3—0,5 ВВП, внаслідок чого наука могла відігравати у суспільстві переважно соціокультурну функцію. Відомо, що економічна функція науки починається з обсягів фінансування понад 0,9% ВВП. На думку С. Давимуки, зниження рівня фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт призвело до відпливу з України кваліфікованих наукових та технічних кадрів, занепаду багатьох наукових шкіл, стрімкої деградації матеріально-технічної бази наукових та науково-технологічних досліджень, переважного впровадження в Україні запозичених технологій не найкращої якості, зростання ролі іноземних інвесторів.

Важливим напрямом удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення фінансової стабільності установ, які займаються інноваційною діяльністю, стимулювання НТП, зростання довіри до суб'єктів інноваційного процесу, поступової інтеграції України до світової системи господарювання та зміцнення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів господарювання, на думку В.Д. Базилевича, є розвиток страхування інтелектуальної власності та приведення цієї галузі до світових стандартів [1, с. 389—390].

Вважаємо, що сьогодні завданнями української державної політики у сфері інтелектуальної власності мають стати:

- вдосконалення національної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні і за кордоном з урахуванням міжнародно визнаних норм та принципів;

- прийняття законів, що передбачають використання сильних стримувальних кримінальних санкцій проти порушень інтелектуальної власності та гармонізація їх з міжнародними нормами та стандартами;

- надання правоохоронним органам повноважень на проведення необхідних заходів з виявлення порушень і конфіскації незаконної продукції, а також обладнання, на якому вона виготовлена;

- представлення суду повноважень на спрощення підтвердження авторських та суміжних прав для прискорення судочинства, заборону незаконної діяльності;

- створення необхідних передумов для функціонування цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності та впровадження ефективного механізму комерціалізації інтелектуальної власності;

- стимулювання створення та швидкого введення до господарського обігу нових об'єктів права інтелектуальної власності, комерціалізація запатентованих науково-технічних досягнень; державна підтримка винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці;

- активізація процесів створення недержавних організацій з питань охорони прав інтелектуальної власності, сприяння громадським ініціативам правласників, зацікавлених у охороні та захисті своїх прав, формування у населення правової культури, поваги до прав на об'єкти інтелектуальної власності.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки, можна підкреслити, що державна політика в сфері інтелектуальної власності в Ук-

раїні впевнено наближається до міжнародних стандартів, тому вкрай необхідно здійснити вісі відповідні організаційно-правові заходи, спрямовані на її подальше удосконалення.

Сфера інтелектуальної власності є перспективною і вона має значний вплив на соціальну сферу життя, економічну та є чинником, який інтегрує Україну в Європу.

Зазначимо, що науковий та інтелектуальний потенціал України, ефективна державна політика у сфері інтелектуальної власності — це головні необхідні засоби для здійснення економічного прориву в умовах світової економічної кризи, виходу на рівень виробництва високих інноваційних технологій, що і є основним завданням для країни, яка намагається відмовитися від ролі "сировинного додатку" цивілізованого світу та увійти до числа економічно розвинених держав.

Література:

1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підручник. — 2-ге вид., стер. / В. Д. Базилевич. — К.: Знання. — 2008. — 431 с.
2. Давимука І. Інтелектуальна власність в інноваційному розвитку економіки України: стан та прогнозні оцінки / С. Давимука // Інтелектуальна власність. — 2010. — № 12. — С. 31—38.
3. Жарінова А. Інтелектуальна власність як фундамент інноваційного розвитку економіки України / А. Жарінова // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 4. — С. 22—26.
4. Жовтанецька О.О. Інтелектуальна власність в умовах глобалізації / О.О. Жовтанецька, А. З. Жовтанецький [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menagment/2008_624/32.pdf
5. Карпенко М.С. Інтелектуальна власність як основа економічного та інноваційного розвитку / М.С. Карпенко // Формування ринкової економіки: Збірник наукових праць / Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2009. — Випуск 22. — С. 438—446.
6. Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009—2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sdp.gov.ua/i_upload/file/konts9-14.doc. — Назва з екрану.
7. Паладій М. Новий етап розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні / М. Паладій // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 2. — С. 4—9.
8. Паладій М. Трансформація інтелектуального капіталу в матеріальні та духовні блага — основа інноваційного розвитку національної економіки / М. Паладій // Інтелектуальна власність. — 2010. — № 11. — С. 11—15.
9. Пермінова С.О. Сучасні тенденції в національній системі захисту інтелектуальної власності / С.О. Пермінова, О.О. Пермінова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. — Кіровоград: КНТУ, 2010. — Вип. 18, ч. 1. — С. 201—206.
10. Потехіна В.О. Інтелектуальна власність / В.О. Потехіна: навч. посіб. / За ред. І. І. Дахна — Київ: ЦУА, 2008. — 413 с.
11. Право інтелектуальної власності: акад. курс: підруч. для студ. вищих навч. закладів / Орлюк О.П., Андрощук Г.О., Бутнік-Сіверський О.Б. [та. ін.]; за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2007. — 697 с.
12. Про державну політику у сфері авторського прав і суміжних прав // Інтелектуальна власність — 2011. — № 3. — С. 9—14.
13. Рекомендації затверджені // Інтелектуальна власність. — 2009. — № 8. — С. 60—62.
14. Селіванов В. Державну політику в Україні — на правові і наукові засади / В. Селіванов // Право України. — 2002. — № 12. — С. 15—18.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2011 р.